

МОЛИЯВИЙ ОПЕРАЦИЯЛАРГА СОЛИҚ СОЛИШНИНГ ТИЖОРАТ БАНКЛАР ФАОЛИЯТИГА ТАЪСИРИ

Мамедова Гузалхон Козимовна

ТДИУ хузуридаги Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг
илмий асослари ва муаммолари илмий тадқиқот маркази

Тижорат банклари молиявий воситачи сифатида иқтисодиётда ресурсларни самарали тақсимлайди, кредит миқдорини кенгайтиради ва тўлов тизимларининг узлуксиз ишлашини таъминлайди. Солиқ сиёсати эса уларнинг фойда маржаси, рискни бошқариш стратегияси ва инвестиция имкониятларига бевосита таъсир қилувчи муҳим институционал омил ҳисобланади¹. Демак, молиявий операцияларга қўйилган турли солиқлар банк фаолияти барқарорлигига қандай таъсир қилаётганини таҳлил қилиш амалда ҳам, илмий жиҳатдан ҳам долзарбдир.

Европа Иттифоқида 2008 йилдан кейин жорий этилган махсус банк бадаллари, айниқса Италия ва Буюк Британияда, банк рентабеллигида 0,1–0,3 ф.п. пасайишга олиб келгани аниқланган². Италия ҳукумати 2024 йил сентябрда навбатдаги 1–2 % лик «вақтинча бадал»ни муҳокама қилганда банк акциялари Европа индексига нисбатан 1,2 %га пасайди³.

Покистонда 2024 йил бошида кредитлар/депозитлар нисбатини 50 %дан паст банкларга қўшимча солиқ белгилаш режаси кучли қаршилиқка учради ва охир-оқиб 2025 йилдан банкларнинг умумий даромад солиғи 39 %дан 44 %га ошириш тарзида ўзгартирилди⁴. Британияда эса банклар учун 8 %лик ставкани 2023 йилда 3 %гача қисқартириш иқтисодий ўсишни рағбатлантириш воситаси сифатида баҳоланган⁵. Бу мисоллар ҳукуматлар балансни топишга интилганини кўрсатади: бир томондан бюджет тушумларини ошириш, иккинчи томондан банклар кредитлаш қобилиятини сақлаб қолиш.

Молиявий операцияларга солиқ солишни тижорат банкларининг умумий фаолиятига таъсири назарий нуқтаи назардан фикр қилар эканмиз, энг аввало «солиқ — бу даромадни камайтирувчи ёки қайта тақсимловчи фискал инструмент» деган классик таърифга тўхталиш лозим. Бироқ банк секторининг ўзига хос хусусиятлари ликвидлик эҳтиёжининг доимий даври, макрорегулятив нормативлар, базел талаблари — солиқ танловининг ўзига хос мултипликатив таъсирини яратади.

¹ OECD (2023), Tax Administration 2023: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/900b6382-en>.

² Morgan Maneely and Lev Ratnovski (2024), Volume 2024: Issue 143. International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9798400281198.001>

³ <https://www.reuters.com/business/finance/italian-banks-shares-underperform-europe-govt-eyes-new-levy-2024-09-23/?utm>

⁴ <https://www.ft.com/content/907787d6-151c-433d-8a2f-317239aa1f7b?utm>

⁵ <https://www.ft.com/content/b5d80c0d-7efc-42be-900c-893e4950fb0c?utm>

Биринчидан, корпоратив даромад солиғи ставкаси ортиши, Modigliani–Miller модификациясига кўра, капитал структурасидаги чет элга олинган қарз ресурслар улушини кенгайтиради. Чунки фойда пасайганда, ўз капиталига даромад нормаси (ROE) қисқаради ва акционерлар талаб қилган минимал қайтимига (required return) етиш учун банк кўшимча фойдага боради. Аммо базел коэффициентлари бўйича қаттиқ мўъжаз чегаралар мавжуд. Демак, банк ёки кредитлашни секинлаштиради, ёки капитал етказиб беришнинг қиммат вариантларига — масалан, субординацияланган облигациялар чиқаришга мурожаат қилади. Бу эса бозорда қарзлаштириш харажатларини янада оширади.

Иккинчидан, айланма солиқ ва молиявий транзакция солиғи хизматлар учун тўловларни (fee-based income) қайта таркиблаштириб, банкнинг фойдасига таъсир этади. Бугун банклар анъанавий фоиз маржасидан кўра комиссиян даромадларни кўпроқ ўсиш двигатели сифатида кўряпти. Солиқлар айнан шу комиссиян даромадларга қаратилса, банклар рақобатни йўқотмаслик учун финтех-ҳамкорлик ёки рақамли ҳисоб-китоб платформаларига ўтишни кечикириши мумкин. Бу, ўз навбатида, мижозлар учун инновацияни чеклайди, бозорларнинг самарадорлигини пасайтиради.

Учинчидан, молиявий транзакция солиғи ликвидликни ижтимоий харажат сифатида интерпретация қилади. Назарий жиҳатдан олганда, ликвидликнинг ортиқча даражада ошиши бозорда асосиз актив баҳоланишининг шаклланишига олиб келиши мумкин. Шу билан бирга, солиқ юкламасининг ошиши транзакциялар частотасининг пасайишига ва, натижада, кутилган меъёрдан юқори даражада мижозлар оқимининг юзага келишига сабаб бўлади. Лекин банкнинг кунлик тўловлар тизимида ликвидлик ҳаётий омил; харажатнинг ошиши кичик-ўрта бизнес субъектларига бериладиган қисқа муддатли кредитларнинг қимматлашувиغا, интизомли мижозлар учун ҳам хизмат нархларининг ўсишига олиб келади.

Тўртинчидан, назарий моделлар жумладан Stiglitz–Greenwald'нинг асимметрик ахборот назариясига асосланган таҳлиллар шуни кўрсатадики, солиқ юкламасининг ошиши молиявий воситачилар, хусусан банклар томонидан молиявий рискларни балансдан ташқари (off-balance) воситаларга — дериватив шартномалар ёки ҳолдинг тузилмаларига ўтказиш эҳтимолини оширади. Бунда регуляторлар солиқидан қочиш эмас, балки капитал адекватлигини формал сақлашга интилади. Натижада, молиявий тизим «кўринмас» хавфни орттиради, бу эса системавий барқарорлик учун салбий.

Ниҳоят, бешинчидан, солиқ имтиёзларининг мақсадли механизми (ESG кредитларига тақдим этиладиган солиқ кредити) банклар портфелини ижтимоий фойдали лойиҳаларга буриши мумкин. Назарий жиҳатдан, солиқ кредити кредит-мультипликаторни амалий равишда 1,5–2,0 баравар ошириши мумкин, чунки

банклар капиталга тўғридан-тўғри субсидия олиш ўрнига, солиқ иқтисодини амалга ошириб, кенгрок мижоз базасига кредит тақдим этади.

Якуний қилиб айтганда, молиявий операцияларга қаратилган солиқларни ишлаб чиқишда иккита томонни инобатга олиш зарур: (а) бюджет даромадлари барқарорлигини таъминлаш, (б) банклар орқали иқтисодий ўсиш драйверларини бирдек моддий рағбатлантириш. Назарий таҳлил шуни кўрсатадики, солиқнинг фискал самарадорлиги унинг микроиқтисодий харажатлари билан мувозанатлаштирилмаса, ниҳояда мўлжалдаги фойда ўрнини терс мультипликатор билан алмаштириши мумкин. Шундай экан, солиқ сиёсатини ишлаб чиқувчилар учун илғор йўл — бу дифференциацияланган, шаффоф ва кредитлашни тўсиқсиз рағбатлантирувчи тарзида юкломани таснифлаш, банклар учун солиқ-риск баҳолашнинг ягона ахборот платформасини яратиш ҳамда ESG каби устувор соҳага йўналтирилган солиқ стимуллари кенгайтиришдир.

Мана шу назарий хулосалар тижорат банкларининг капитал жозибadorлигига, риск миқёсига ва кредитлаш салоҳиятига бевосита таъсир кўрсатади. Халқаро мисоллар солиқ ставкаларини кескин ошириш банклар активлар рентабеллигини пасайтириши ва акциялар бозорида ноаниқликни кучайтиришини тасдиқлайди. Ўзбекистон мисолида эса солиқ ўзгаришлари банклар фойдасида сезиларли силжишлар ясаб, кредит экспансиясига таъсир этмоқда. Демак, солиқ юқини тарғибот усуллари орқали эмас, балки мақсадли рағбатлантирувчи механизмлар орқали оптималлаштириш банк тизими барқарорлигини сақлаш билан бир қаторда, барқарор иқтисодий ўсишга хизмат қилади.